

Π. Πυρπυρής, Η ΠΕΙΝΑ ΣΤΗΝ ΚΑΤΟΧΗ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιγραφή του σεναρίου.....	2
Η αποτύπωση της πείνας σε φωτογραφίες και εικαστικά έργα – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α	6
Οι κάρτες χωρισμού των ομάδων εργασίας – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β	15
ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 1- ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ	17
ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 2 ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ	24
Οδ. Ελύτης, <i>Άξιον Εστί – Τα Πάθη</i> – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε	31
ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 3 - ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤ ...	32
Απόσπασμα από τη <i>Ρωμιοσύνη</i> του Γ. Ρίτσου – ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ζ	38

Περιγραφή του εργαστηρίου

Σκοπός του εργαστηρίου, το οποίο εστιάζει στη διατροφική κρίση που δοκίμασε τον ελληνικό λαό κατά την περίοδο της Κατοχής, είναι να πληροφορήσει τους μαθητές τι έγινε μετά την εισβολή των δυνάμεων του Άξονα στην Ελλάδα, τον Απρίλιο του 1941, να καταδείξει τις δυσκολίες που ενίοτε αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι σε περίοδο πολέμου, αλλά και τι δυνάμεις αντίστασης που εμφανίζουν.

Με μια σειρά βιωματικών δραστηριοτήτων οι μαθητές μεταφέρονται στην Ελλάδα εκείνης της εποχής, παρακολουθούν την εμφάνιση και τις συνέπειες του λιμού, βιώνουν την απελπισία και τον τρόμο, αναπτύσσουν ενσυναίσθηση, εκφράζουν τα συναισθήματά τους, ανακαλύπτουν το ρόλο που παίζει η Ιστορία στη ζωή μας, αποκτούν ιστορική συνείδηση. Ευελπιστούμε πως με τον τρόπο αυτό θα τους βοηθήσουμε να αναγνωρίσουν τις συνέπειες που επέφερε η πείνα για να μπορέσουν να αντιστρατευτούν στη δημιουργία συνθηκών που καταρρακώνουν θεμελιώδεις δημοκρατικές αξίες - ιδίως από τη στιγμή που η περίπτωση της συγκεκριμένης πείνας δεν είναι μοναδική – και, γενικά, να υιοθετήσουν ενεργό και υπεύθυνη στάση απέναντι στα προβλήματα και τις απαιτήσεις των καιρών.

Στόχοι:

- Να συνειδητοποιήσουν οι μαθητές τα αίτια του λιμού.
- Να έρθουν αντιμέτωποι με τα προβλήματα που η πείνα επέφερε στην καθημερινή ζωή και στις σχέσεις των ανθρώπων και να βιώσουν το αίσθημα της στέρησης.
- Να προβληματιστούν σχετικά με τη δύναμη της Ιστορίας να καθορίζει τις ζωές και τη μοίρα μας.
- Να αποκτήσουν ιστορική συνείδηση και να αναπτύξουν δεξιότητες ενσυναίσθησης.
- Να ενθαρρυνθούν ώστε να υιοθετούν συμπεριφορές που προάγουν τις δημοκρατικές αξίες και την ειρηνική συνεννόηση μεταξύ των λαών.
- Να αποκτήσουν συνείδηση της κοινωνικής και πολιτικής τους ευθύνης για τη διατήρηση και υποστήριξη της ειρήνης.

Προτεινόμενη διάρκεια: Δύο διδακτικές ώρες

Υλικά και Μέσα:

Σχολικός πίνακας
Χάρτης της Ελλάδας σε απλή ή διαδραστική μορφή
Βιντεοπροβολέας
Σύνδεση στο διαδίκτυο

Προϋπάρχουσα γνώση

Απαραίτητη για την επιτυχία του εργαστηρίου θεωρείται η προϋπάρχουσα γνώση και η εμπειρία/αντίληψη του δασκάλου γι' αυτήν (ιστορική γνώση, ιστορική κουλτούρα, πολιτισμικό περιβάλλον, σχολική εμπειρία) πάνω στην οποία θα «οικοδομηθεί» η διδασκαλία (κοινωνικός εποικοδομητισμός). Οι μαθητές θα πρέπει να γνωρίζουν τα βασικά γεγονότα του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου.

Αφόρμηση

Ο εκπαιδευτικός, αφού προβάλλει το βίντεο που τιτλοφορείται «Πείνα στον κόσμο» (διάρκειας 2:21 λεπτών - διαθέσιμο στη διεύθυνση https://www.youtube.com/watch?v=UBWh7_kfF8c) καλεί τους μαθητές να αναρωτηθούν αν η πείνα είναι ένα σύγχρονο μείζον πρόβλημα που αφορά τις χώρες του λεγόμενου Τρίτου Κόσμου, ή αν είναι δυνατόν να εμφανιστεί σε οποιαδήποτε χώρα κάτω από συγκεκριμένες συνθήκες. Έπειτα τους προτρέπει να σκεφτούν αν οι Έλληνες έχουν κατά τον 20^ο αιώνα υποφέρει από λιμό και, αν ναι, πότε συνέβη αυτό. Περιττό να σημειωθεί ότι σε περίπτωση που η τάξη αγνοεί την κατοχική πείνα στη χώρα μας, ο εκπαιδευτικός με κατάλληλες ερωτήσεις «οδηγεί» τους μαθητές στην περίοδο της Κατοχής. Τους ενημερώνει επίσης ότι ο λιμός στη χώρα μας ήταν τέτοιος που μπορεί να συγκριθεί με τις πρόσφατες κρίσεις και τους λιμούς της Αφρικής.

Στη συνέχεια, προκειμένου η τάξη να οικειωθεί το κλίμα της εποχής, ο εκπαιδευτικός προβάλλει είτε απόσπασμα (διάρκειας 5 λεπτών - **από το λεπτό 9:54 έως το λεπτό 14:05**) από το ντοκιμαντέρ της ET2 «1940 – Γερμανική Κατοχή. Η καθημερινότητα των Ελλήνων» (διαθέσιμο στη διεύθυνση <https://www.youtube.com/watch?v=-7qlP09CNGY>) είτε κάποιες από τις φωτογραφίες¹ και εικαστικά έργα που αποτυπώνουν την πείνα στην Ελλάδα την περίοδο της κατοχής (βλ. [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α](#) της παρούσας διδακτικής πρότασης) και ζητά από τους μαθητές να εκφράσουν μονολεκτικά τα συναισθήματα που τους προκαλούν. Τις απαντήσεις τους τις σημειώνει στον πίνακα πληροφορώντας τους ότι,

¹ Ο εκπαιδευτικός καλό θα ήταν να ενημερώσει τους μαθητές ότι οι περισσότερες φωτογραφίες, ιδίως τα πορτρέτα παιδιών και ενηλίκων στα πρόθυρα του θανάτου, προέρχονται από το λεγόμενο «Μαύρο Λεύκωμα» που δημιούργησαν οι φωτογράφος Βούλα Παπαϊωάννου, που είχε φθάσει στην Ελλάδα εκ μέρους του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού και του χαράκτη Ι. Κεφαλληνού. Οι φωτογραφίες αυτές - πέρα από την καταγγελία της φυσικής εξόντωσης ενός ολόκληρου λαού από την πείνα- ήταν “στρατευμένες” σ’ έναν συγκεκριμένο στόχο (να σταλούν τρόφιμα στην Ελλάδα), γι’ αυτό απεικόνιζαν πάντα πρόσωπα χωρίς να προβαίνουν σε κανενός είδους γενίκευση. Έτσι, γινόταν απόλυτα κατανοητό ότι η αξία της ανθρώπινης ζωής μικραίνει όσο περισσότερο διαρκεί ο πόλεμος και ότι οι συνέπειες των πολέμων είναι εξαιρετικά επώδυνες με μεγαλύτερη διάρκεια από εκείνες των μαχών. Την απόγνωση για το παράλογο θέαμα που κλείνεται στις σελίδες του δηλώνουν, αντί προλόγου, οι στίχοι από το θρήνο της Εκάβης στις Τρωάδες του Ευριπίδη: «Τι με χρη σιγάν; Τι δε μη σιγάν; Τι δε θρηνήσαι;» Βλ. Σ. Κωνσταντινίδου, *Η εικόνα του παιδιού στο φωτογραφικό έργο της Βούλας Παπαϊωάννου*, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Φιλοσοφική Σχολή. Τμήμα Φιλοσοφίας και Παιδαγωγικής, Τομέας Παιδαγωγικής, Μεταπτυχιακός Κύκλος Σπουδών, Θεσσαλονίκη 2009, σελ. 64-66 και Φάνης Κωνσταντίνου, «Βούλα Παπαϊωάννου – η φωτογράφος της Κατοχής», εφημερίδα «Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ», Επτά ΗΜΕΡΕΣ, Σάββατο-Κυριακή 28-29 Οκτωβρίου 1995.

παρόλο που οι ελλείψεις σε τρόφιμα ήταν ορατές ήδη από την άνοιξη του 1941 (τότε άρχισε η διάθεση με δελτίο βασικών αγαθών όπως το ψωμί, το ρύζι, το λάδι και η ζάχαρη), ελάχιστοι πίστευαν πως από το φθινόπωρο οι ελλείψεις θα μεταβάλλονταν σε λιμό και πως οι θάνατοι από την πείνα θα ήταν η πρώτη μαζική εμπειρία των Ελλήνων, μια εμπειρία που ταυτίστηκε με την Κατοχή και σημάδεψε τις ζωές εκατοντάδων χιλιάδων.

Χωρισμός των μαθητών σε ομάδες

Για τον χωρισμό της τάξης σε 4 ομάδες εργασίας ο εκπαιδευτικός, χρησιμοποιώντας τις κάρτες που παρατίθενται στο [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β](#), καλεί τους μαθητές να επιλέξουν τυχαία από μία. Οι κάρτες περιέχουν: α) μια συνταγή από την περίοδο του λιμού, β) το τραγούδι των Δ. Γκόγκου – Μπαγιαντέρα («Του Κυριάκου του γαιδούρι»), γ) μία μαρτυρία του Γ. Θεοτοκά και δ) στατιστικούς πίνακες θανόντων από τη διατροφική κρίση στην Ελλάδα του 1941-44.

Δραστηριότητα 1

Οι μαθητές – ιδίως μετά την ανάγνωση των Καρτών, οι οποίες μπορεί να αξιοποιηθούν από τον εκπαιδευτικό για σχολιασμό – έχουν προετοιμαστεί συναισθηματικά και πνευματικά ώστε να διερευνήσουν τα αίτια του λιμού.

Όση ώρα ένας από τους μαθητές μοιράζει τα Φύλλα Εργασίας της δραστηριότητας 1 που αντιστοιχούν σε καθεμιά από τις τέσσερις ομάδες εργασίας, ο εκπαιδευτικός ρωτά τους υπόλοιπους μαθητές τι κατά την άποψή τους προκάλεσε την πείνα στην Κατοχή. Τις απόψεις που διατυπώνονται εκπαιδευτικός τις ταξινομεί στον πίνακα. Στη συνέχεια καλεί τις ομάδες να μελετήσουν τα φύλλα εργασίας και να παρουσιάσουν με συντομία στην ολομέλεια τους λόγους για τους οποίους σημειώθηκε ο λιμός κατά την περίοδο της Κατοχής. (Τα Φύλλα Εργασίας της δραστηριότητας αυτής - που αντιστοιχούν ένα για κάθε ομάδα - παρατίθενται στο [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ](#))

Δραστηριότητα 2

Οι μαθητές καλούνται να κατανοήσουν τη συναισθηματική κατάσταση των ανθρώπων την περίοδο της διατροφικής κρίσης στη χώρα μας. Μετά τη πραγμάτευση των πηγών που περιέχονται στα Φύλλα Εργασίας της δραστηριότητας τούτης (βλ. [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ](#)), κάθε ομάδα επιλέγει έναν εκπρόσωπο, ο οποίος θα καθίσει σε μία από τις τέσσερις καρέκλες που έχουν τοποθετηθεί στο κέντρο της αίθουσας με τρόπο που να σχηματίζουν έναν μικρό κύκλο. Από την καρέκλα αυτή ο κάθε εκπρόσωπος θα συστηθεί, θα διαβάσει την επιστολή που έγραψε η ομάδα του και θα απαντήσει σε πιθανές ερωτήσεις των υπολοίπων μαθητών σχετικά με τη ζωή και τα συναισθήματά του.

Οι εκπρόσωποι των ομάδων θα παραμείνουν στις νέες τους θέσεις, ώστε με την προτροπή του εκπαιδευτικού να «δώσουν τον τόνο» στο άσμα δ' «Ένα το χελιδόνι» (από το *Άξιον Εστί – Τα Πάθη* του Οδ. Ελύτη) που ο εκπαιδευτικός θα καλέσει με το Π. Πυρπυρή, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

πέρας των αναγνώσεων να το τραγουδήσει όλη η τάξη. Οι στίχοι παρατίθενται στο [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε](#)). Εναλλακτικά, ο εκπαιδευτικός μπορεί να προβάλει ένα απόσπασμα από την ταινία των Αλ. Σακελλάριου – Χρ. Γιαννακόπουλου «Οι Γερμανοί ξανάρχονται» (προτείνεται η σκηνή όπου στους ήρωες έχει σερβιριστεί κρέας, πιθανώς του πειναλέου σκύλου Φλοξ). Η ταινία είναι διαθέσιμη στη διεύθυνση <https://www.youtube.com/watch?v=VKQaVTCodls>

Δραστηριότητα 3

Οι ομάδες καλούνται τώρα με βάση τις πηγές που περιέχονται στα Φύλλα Εργασίας αυτής της δραστηριότητας (βλ. [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤ](#)) να παρουσιάσουν είτε ένα δρώμενο είτε μια παγωμένη εικόνα ([ταμπλό βιβάν](#)) που να αποδίδει τους τρόπους με τους οποίους αντιμετωπίστηκε ο λιμός. Σημειωτέον ότι, παρότι θίγονται τα συμπτώματα ανομίας που επέφερε ο λιμός, στο επίκεντρο των πηγών που παρατίθενται στα φύλλα εργασίας βρίσκεται η οργάνωση συσσιτίων, μα και η επιθυμία – ιδίως μετά το καλοκαίρι του 1942 – για ζωή και το όραμα για τη δημιουργία μιας νέας κοινωνίας.

Μετά το πέρας των παρουσιάσεων των ομάδων ο εκπαιδευτικός προβάλει το απόσπασμα από τη *Ρωμοσύνη* του Γ. Ρίτσου «Σώπα όπου να ‘ναι...» και διαγράφει με ένα Χ τα αρνητικά συναισθήματα που είχε σημειώσει στον πίνακα κατά την αφόρμηση. Το μελοποιημένο ποίημα βρίσκεται στη διεύθυνση <https://www.youtube.com/watch?v=qLn0B2jI3nM> και οι στίχοι παρατίθενται στο [ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ζ](#). Εναλλακτικά, εν είδει συνολικής θεώρησης μπορεί να προβάλει το ντοκιμαντέρ «Η πείνα την περίοδο της Κατοχής», που βρίσκεται στη διεύθυνση https://www.youtube.com/watch?v=4_Vwl2mdMuw.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

Χαράλαμπος Στέφος, «Κατοχή-Πείνα»²

² Πρόκειται για 62 έργα, άλλα με κάρβουνο σε χαρτί/χαρτόνι, άλλα σε πανί κάμποι με χρώμα, 3-4, λίγες τέμπρες και μελάνι. Ο καλλιτέχνης άρχισε τη σειρά στις αρχές της δεκαετίας του 1960 και την ολοκλήρωσε στα μέσα της ίδιας δεκαετίας.

Χ. Στέφος: «Έχοντας βιώσει τα δύσκολα και σκοτεινά χρόνια της Κατοχής, θεωρώ δικαίωμα, αλλά ταυτόχρονα και χρέος μου, να μεταδώσω στις νέες γενιές, αλλά και σ' αυτές που θα 'ρθουν, εικόνες, συναισθήματα και μηνύματα ενός ολόκληρου λαού που αγωνίστηκε, πάλεψε σκληρά για την απελευθέρωση του και έπειτα από τη θυσία και την αυτοθυσία πολλών συνανθρώπων μας την πέτυχε. Εγώ ήμουν παιδί τότε, αλλά οι σκληρές εικόνες και ο συνεχής φόβος από το ρυθμικό πάτημα της μπότας του κατακτητή κι απ' τον ήχο των αεροπλάνων έχουν τυπωθεί βαθιά στην ψυχή μου. Έντονο και αζεπέραστο βίωμά μου στάθηκε η πείνα κι ο ανελέητος αγώνας για επιβίωση.

Κι επειδή θεωρώ το παρόν και το μέλλον άρρηκτα συνδεδεμένο με το παρελθόν, αποφάσισα να αποτυπώσω τα συναισθήματα και τα βιώματα αυτής της σκληρής εποχής πάνω στον μουσαμά. Για να θυμάμαι εγώ και οι συνομήλικοί μου, για να μαθαίνουν οι νέοι και οι μεταγενέστεροι. Γιατί μια εικόνα ισοδυναμεί με χίλιες λέξεις και αποδεσμεύει συναισθήματα. Νιώθω συνάμα άτυχος και τυχερός που έζησα αυτά τα χρόνια. [...] Εύχομαι να μην ζήσουν τα παιδιά μας τέτοιες δύσκολες στιγμές. Εύχομαι, όμως, ταυτόχρονα, να μάθουν να αποκτούν αξίες και ιδανικά σε σωστούς δρόμους, έστω κι αν είναι δυσκολοδιάβατοι και μακριοί. Η ζωή άλλωστε, κερδίζεται, δεν χαρίζεται».

Πηγή: <http://charalabosstefos.gr>

Ελλάδα: Ο λιμός του 1941-42

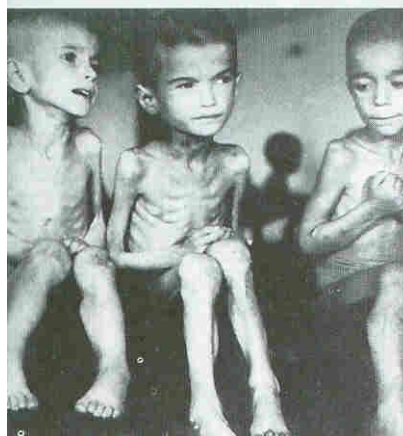
Π. Πυρπυρής, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

▲ Σκουπίδια του 1941 ~ GARBAGE-1941
 Σκίτσο του Φωκίωνα Δημητριάδη
http://sendec.blogspot.gr/2009/10/blog-post_28.html

Τα παιδιά ήταν τα πρώτα θύματα του χειμώνα του '41.

Σχέδιο του Ορέστη Κανέλλη

ποχή – Εργαστήρι

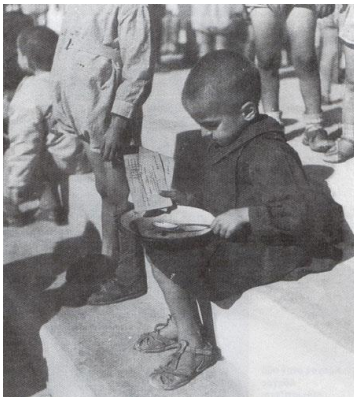

Σχέδιο του Ι. Κεφαλληνού

◀ Κατοχή, Αθήνα
άνθρωπο που συ
Αθήνα, Φωτογραφ
και Εθνολογικής
[http://www.fhn
al/gallery/index](http://www.fhnal/gallery/index)

Π. Πυρπυρής, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

▲ Δεν το θέλω. Σκότωσες τον μπαμπά μου!!

“YOU KILLED MY DADDY”

Σκίτσο του Φωκίωνα Δημητριάδη

http://sendec.blogspot.gr/2009/10/blog-post_28.html

◀ Άντρας, εξαντλημένος από την πείνα, σε δρόμο της Αθήνας.

Αθήνα, Φωτογραφικό Αρχείο

Ιστορικής και Εθνολογικής

Εταιρείας της Ελλάδος.

<http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/general/gallery/index.html>

► Μεταφορά νεκρών από ασитία.

Αθήνα, Φωτογραφικό Αρχείο

Ιστορικής και Εθνολογικής Εταιρείας.

<http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/general/gallery/index.html>

► Μεταφορά νεκρών από ασитία.
Αθήνα, Φωτογραφικό Αρχείο
Ιστορικής και Εθνολογικής
Εταιρείας.
[http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/
general/gallery/index.html](http://www.fhw.gr/chronos/14/gr/general/gallery/index.html)

Εικόνες εξαθλίωσης και θανάτου.

Γρήγορη ταφή, χωρίς παπάδες και χωρίς συγγενείς.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΚΑΡΤΑ Α – ΟΜΑΔΑ 1

Του Κυριάκου το γαϊδούρι
Στίχοι , Μουσική κι ερμηνεία : Δημήτρης Γκόγκος, Μπαγιαντέρας

Του Κυριάκου το γαϊδούρι
το `χαν όλοι τους για γούρι,
σαν γυρνούσε στο παζάρι
το `χαν για κρυφό καμάρι.
Με κουδούνια στολισμένο,
λαχανίδα φορτωμένο,
μες στις γειτονιές γυρνούσε,
ταλαράκια οικονομούσε.
Το είχε σαν μικρό παιδάκι
και γι' αυτό το `χει μεράκι.
Του το σφάζαν ένα βράδυ
για μοσχάρι στο σκοτάδι.
του το σφάζαν ένα βράδυ
με την πείνα την μεγάλη.
Τώρα μοναχός στους δρόμους
τα καλάθια του στους ώμους
διαρκώς παντού κοιτάζει,
το γαϊδούρι του φωνάζει.

ΚΑΡΤΑ Β – ΟΜΑΔΑ 2

22 Νοεμβρίου 1941

*Το θέαμα ανθρώπων που πέφτουν στο δρόμο από την πείνα έχει
γίνει κάτι απλό, καθημερινό. Μερικοί στέκονται, προσπαθούν
να βοηθήσουν με κάτι φαγώσιμα ή με λίγα χρήματα, ξέροντας
πόσο ασήμαντη είναι η βοήθειά τους. Οι περισσότεροι κάνουν
πως δε βλέπουν. Με τι εκπληκτική ευκολία γίναμε αναίσθητοι!
Σε ορισμένες στιγμές νιώθω τόση ντροπή, σα να ήμουν εγώ ο
υπεύθυνος για ό,τι συμβαίνει.*

Γ. Θεοτοκάς, *Τετράδια Ημερολογίου*, Εστία, Αθήνα 2005.

ΚΑΡΤΑ Γ – ΟΜΑΔΑ 3

Τον πρώτο χειμώνα της Κατοχής εξαφανίστηκαν από την Αθήνα λόγω του λιμού οι γάτες και οι σκύλοι. Η Αστυνομία συνέλαβε κάποιον που προσπαθούσε να πουλήσει σκύλο σαν ως αρνάκι γάλακτος. Άλλος συνελήφθη να πουλάει κοκκινιστές γάτες στην κατσαρόλα, ενώ μια γάτα ήταν γδαρμένη και την πωλούσε για κουνέλι. Σε κάποια συνοικία της Αθήνας μια γυναίκα έσφαζε σκυλιά, τα μαγείρευε και τα πουλούσε ως φαγητό. Όταν πιάστηκε, είχε μαγειρέψει έναν σκύλο με κολοκυθάκια. Το σκληρό κρέας είχε βάλει σε υποψίες έναν πελάτη που μασούσε το κρέας και δεν

Π. Πυρπυρής, *Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι*

μπορούσε να το καταπιεί. Τον Μάρτιο του 1942 συνελήφθη κάποιος που είχε μαζί του τρεις γαϊδουροκεφαλές και τις πήγαινε σε εστιατόριο.

Ελένη Νικολαΐδου, *Οι συνταγές της... πείνας. Η ζωή στην Αθήνα την περίοδο της Κατοχής*, Οξυγόνο, Αθήνα 2011 (Διασκευή).

ΚΑΡΤΑ Δ- ΟΜΑΔΑ 4

ΔΗΛΩΘΕΝΤΕΣ ΘΑΝΑΤΟΙ ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ, 1940-1945 (ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΚΑΙ ΕΤΟΣ)

	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Ιανουάριος	960	807	3.096	971	856	916
Φεβρουάριος	547	650	2.802	765	861	1.192
Μάρτιος	727	733	2.738	766	721	926
Απρίλιος	572	683	1 899	592	713	789
Μάιος	644	708	1 467	538	722	814
Ιούνιος	606	753	1.316	601	819	694
Ιούλιος	635	716	1.417	790	912	722
Αύγουστος	544	729	1.143	543	962	686
Σεπτέμβριος	502	853	1.032	483	841	574
Οκτώβριος	536	1 089	1.259	630	772	633
Νοέμβριος	546	1.677	1 294	604	697	608
Δεκέμβριος	760	3.613 ⁴	1.070	708	398	662
	7.309	13.011	20.533	7.991	9.274	9.216

Γενικά, μεταξύ του Οκτωβρίου 1941 και του Οκτωβρίου 1942, σημειώθηκαν 40.000 θάνατοι από αστία μόνο σε Αθήνα και Πειραιά.

Ο πίνακας αντλείται από το: Χρ. Λούκος, «Η πείνα στην κατοχή. Δημογραφικές και κοινωνικές διαστάσεις», στο Χατζηιωσήφ Χρ. - Παπαστράτης Πρ. (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 1

Ομάδα 1

Αφού μελετήσετε την πηγή που ακολουθεί, να συντάξετε ένα σύντομο κείμενο στο οποίο θα αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους σημειώθηκε ο λιμός κατά την περίοδο της Κατοχής.

Τις δεκαετίες του 1920 και 1930 η Ελλάδα είχε να αντιμετωπίσει τις συνέπειες του 1^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, της Μικρασιατικής Καταστροφής, αλλά και να ξεπεράσει τις οικονομικές επιπτώσεις και να αφομοιώσει το ενάμισι περίπου εκατομμύριο προσφύγων που δέχθηκε από τη Μικρά Ασία. Οι ελληνικές κυβερνήσεις του μεσοπολέμου έλαβαν δραστήρια μέτρα και προχώρησαν σε μεταρρυθμίσεις για την αύξηση της γεωργικής παραγωγής. Παρ' όλα αυτά, η εγχώρια παραγωγή δεν ήταν αρκετή για να θρέψει ολόκληρο τον ελληνικό πληθυσμό και να εξασφαλίζει την αυτάρκεια της χώρας σε τρόφιμα και οι εισαγωγές αγαθών εξακολουθούσαν να είναι αναγκαίες.

Όσο πλησίαζε η έκρηξη του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου τόσο επιδεινωνόταν η οικονομική κατάσταση της Ελλάδας. Οι τοπικές επιστρατεύσεις, οι στρατιωτικές προπαρασκευές και η εκτέλεση αμυντικών έργων απορροφούσαν ολοένα και περισσότερα αποθεματικά ποσά. Ταυτόχρονα ο κίνδυνος της σύρραξης προξένησε πανικό στον λαό, με αποτέλεσμα την πρωτοφανή αγοραστική κίνηση σε ολόκληρη τη χώρα που εξαφάνισε κάθε διαθέσιμο απόθεμα αγαθών.

Η έκρηξη του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου το 1939 προκάλεσε δυσχέρειες στο εξωτερικό εμπόριο της χώρας, γεγονός που επέφερε αναπόφευκτες συνέπειες στον απαραίτητο εφοδιασμό από το εξωτερικό και κατ' επέκταση στον επισιτισμό του ελληνικού πληθυσμού. Οι εισαγωγές σταμάτησαν εντελώς, ενώ πολλά εργοστάσια έκλεισαν είτε εξαιτίας της έλλειψης πρώτων υλών και καυσίμων είτε λόγω της επιστράτευσης. Η ναυτιλία, που αποτελούσε ζωτικό πόρο για τη χώρα, παρέλυσε, όπως και η αλιεία που απαγορεύτηκε για στρατιωτικούς λόγους. Οι μεταφορές, σιδηροδρομικές και οδικές, περιορίστηκαν στο ελάχιστο.

Με την κήρυξη του πολέμου από τους Ιταλούς ο στρατός, που είχε προτεραιότητα στη διατροφή, απορροφούσε μεγάλο μέρος από τα αποθέματα τροφίμων και έτσι λιγόστευαν συνεχώς οι ποσότητες που απέμεναν για τον αστικό πληθυσμό. Κάθε διαθέσιμο συνάλλαγμα φυλασσόταν για την αγορά πολεμοφοδίων. Σε αυτά ήρθε να προστεθεί η παρατεταμένη ξηρασία που οδήγησε σε μεγάλη μείωση της φθινοπωρινής σποράς (μόνο το 1/10 της κανονικής) αλλά και η έλλειψη σπόρων, λιπασμάτων, φυτοφαρμάκων και καυσίμων εξαιτίας του πολέμου. Επιπρόσθετα, το 1941 η σοδειά έπεσε στο μισό τόσο εξαιτίας του πολέμου αλλά και εξαιτίας των δυσμενών καιρικών συνθηκών. Όλα τα παραπάνω, κι άλλα ακόμη, συνέβαλαν στον λιμό που βασάνισε άλλους από τους Έλληνες από τον χειμώνα του 1941 ως το φθινόπωρο του 1942 και άλλους από το 1942 ως την άνοιξη του 1943.

Γ. Ζαβάκος, «Η πείνα στην Ελλάδα της κατοχής», στο www.istoria.gr (Διασκευή).

Π. Πυρπυρή, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 1

Ομάδα 2

Αφού μελετήσετε την πηγή που ακολουθεί, να συντάξετε ένα σύντομο κείμενο στο οποίο θα αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους σημειώθηκε ο λιμός κατά την περίοδο της Κατοχής.

Κατά τη διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου το $\frac{1}{4}$ του πληθυσμού της χώρας μας ήταν άπορο. Οι άποροι αυτοί βάσιζαν την επιβίωσή τους στα δημόσια συσσίτια που οργανώθηκαν κατά την διάρκεια του ελληνοϊταλικού πολέμου από εράνους που έγιναν στις ΗΠΑ. Με την είσοδο των γερμανικών δυνάμεων στη χώρα τον Απρίλιο του 1941 νέες κατηγορίες ατόμων προστέθηκαν στις ήδη υπάρχουσες: οι οικογένειες των ναυτικών που αποκόπηκαν από την Ελλάδα και δεν μπορούσαν να στείλουν χρήματα, οι στρατιώτες από τα νησιά που δεν μπορούσαν για μήνες να γυρίσουν στα σπίτια τους εξαιτίας της έλλειψης μεταφορικών μέσων, οι «βομβόπληκτοι» που είχαν χάσει σπίτια και περιουσίες κατά τη διάρκεια των βομβαρδισμών κ.λπ.. Δεκάδες χιλιάδες ήταν και οι πρόσφυγες από την Ανατολική Μακεδονία, που οι περισσότεροι κατέφυγαν στη Θεσσαλονίκη. Πώς θα τρέφονταν όλοι αυτοί σε μια χώρα που δεν ήταν αυτάρκης ως προς τις διατροφικές της ανάγκες;

Τι σήμαινε η έλλειψη αυτάρκειας; Το βασικό σημείο για να καταλάβει κανείς τι επακολούθησε στη διάρκεια της Κατοχής είναι ότι πριν από τον 2^ο Παγκόσμιο Πόλεμο η ελληνική ύπαιθρος μπορούσε να θρέψει τους κατοίκους της, όχι όμως και αυτούς των πόλεων. Σημειωτέον ότι το $\frac{1}{7}$ του πληθυσμού της Ελλάδας ζούσε στην Αθήνα και τον Πειραιά.

Όμως, ακόμη και αυτή η μικρή εγχώρια παραγωγή δεν μπορούσε να φτάσει στις πόλεις. Πρώτον, διότι δεν υπήρχαν μεταφορικά μέσα. Δεύτερον, διότι οι αρχές κατοχής απορροφούσαν ένα μεγάλο μέρος (περίπου το 40%) της ελάχιστης παραγωγής αγαθών, χωρίς να λογοδοτούν πουθενά.

Με την εμπλοκή της Ελλάδας στον πόλεμο και ιδιαίτερα με την έναρξη της στρατιωτικής κατοχής της χώρας μειώθηκε η παραγωγή αγαθών σε ποσοστό πάνω από 50% (το 1942 το εγχώριο εισόδημα μειώθηκε ακόμη περισσότερο). Τα μόνα τρόφιμα στα οποία μπορούσαν να υπολογίσουν οι Έλληνες ήταν το λάδι, οι ελιές και τα σύκα. Τα υπόλοιπα διαθέσιμα τρόφιμα αποτελούσαν μικρό κλάσμα των ήδη ανεπαρκών προπολεμικών ποσοτήτων. Ακόμη, διακόπηκε σχεδόν πλήρως το εξωτερικό εμπόριο, με αποτέλεσμα να μείνουν πολλές πόλεις χωρίς τρόφιμα.

Ταυτόχρονα, από την ελληνική πλευρά δεν υπήρχε κανένα σχέδιο αναγκαστικής συγκέντρωσης και διανομής τροφίμων. Η κυβέρνηση Τσουδερού (που φεύγοντας από τη χώρα πήρε μαζί της το απόθεμα σε χρυσό της Τράπεζας της Ελλάδας) επιχείρησε το 1941 να οργανώσει μεταφορά σιτηρών στη χώρα, αλλά οι Βρετανοί επέβαλαν αυστηρή απαγόρευση για στρατιωτικούς λόγους. Η κατοχική κυβέρνηση του στρατηγού Γ. Τσολάκογλου δοκίμασε να εφαρμόσει ένα αυτοσχέδιο σύστημα συγκέντρωσης τροφίμων, αλλά απέτυχε παταγωδώς. Παράλληλα, η κυβέρνηση αυτή Π. Πυρπυρής, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

νόμιζε πως οι αρχές κατοχής δεν θα ξεπερνούσαν ένα ορισμένο όριο στην απόσπαση του εγχώριου προϊόντος σεβόμενες τις αρχές του διεθνούς δικαίου. Όταν στο τέλος του καλοκαιριού του 1942 συνειδητοποίησε πως οι κατακτητές δεν ενδιαφέρονταν για το αν θα κατέρρεε η ελληνική οικονομία, ο λιμός είχε αρχίσει ήδη να θερίζει. Το συνδυαστικό αποτέλεσμα ήταν η πλήρης έλλειψη τροφίμων, η οποία οδήγησε κατ' αρχάς σε ραγδαίο υποσιτισμό των απόρων, στη συνέχεια των φτωχότερων και μετά των μικροαστικών οικογενειών των πόλεων. Η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται κάποιες περιοχές από το φθινόπωρο του 1942 και σε άλλες από την άνοιξη του 1943.

Ε. Χεκίμογλου, «Η πολιτική οικονομία του λιμού», εφ. *Ελευθεροτυπία* – Ιστορικά, τχ. 80/ 26 Απριλίου 2001 (Διασκευή).

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 1

Ομάδα 3

Αφού μελετήσετε την πηγή που ακολουθεί, να συντάξετε ένα σύντομο κείμενο στο οποίο θα αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους σημειώθηκε ο λιμός κατά την περίοδο της Κατοχής.

Ενώ οι διεθνείς συνθήκες που είχαν υπογράψει οι Γερμανοί και οι Ιταλοί τούς υποχρέωναν να συντηρούν τα στρατεύματα κατοχής με τους δικούς τους πόρους και όχι εις βάρος της χώρας που υπέταξαν, οικειοποιήθηκαν, μόλις έφθασαν, και με διάφορους τρόπους, όσα τρόφιμα και λοιπά αγαθά βρέθηκαν στις κρατικές αποθήκες, καθώς και τα συναλλαγματικά αποθέματα των τραπεζών, επιταχύνοντας έτσι τον πληθωρισμό. Παράλληλα, με τις καθημερινές αυθαιρεσίες ή αγορές, που όμως δεν είχαν πραγματικό αντίκρισμα, συνέχισαν να συγκεντρώνουν αγροτικά προϊόντα για τις ανάγκες του στρατού κατοχής αλλά και για τις ανάγκες των χωρών τους. Ιδιαίτερα οι Γερμανοί, που είχαν και τον τελευταίο λόγο, συστηματικά, από την αρχή της Κατοχής, αλλά ακόμη και στους δραματικούς μήνες του χειμώνα 1941-1942 και αργότερα, συγκεντρώναν σταθερά σημαντικές ποσότητες λαδιού και τις διοχέτευαν στη Γερμανία. Σύμφωνα με τον τότε πρόεδρο του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού Αλ. Ζάννα : *«Οι Γερμανοί υπόσχονταν πάντοτε πως δεν θα κάνουν πλέον δήμευσι των προϊόντων μας και δη της σταφίδος, του σίτου στις βόρειες Επαρχίες, του λαδιού το οποίον μετέβαλον εις λίπος και έστελναν στη Γερμανία, αλλά ουδέποτε τήρησαν την υπόσχεσί τους. Και όχι μόνον αυτό, αλλά μας παρακολουθούσαν από κοντά και για το καθετί έφερναν εμπόδια»*. Έχει εύστοχα επισημανθεί ότι αποφασιστικό ρόλο στους θανάτους από ασитία έπαιξε η στέρηση λιπαρών ουσιών και ότι τόσο η έλλειψη δημητριακών.

Για τη Γερμανία η Ελλάδα αποτελούσε απλώς στρατηγική βάση για την κύρια επιδίωξή της, το να κερδίσει τον πόλεμο. Δεν την ενδιέφερε, τουλάχιστον στη φάση αυτή, να φροντίσει να μην καταστραφούν οι οικονομικές δομές και το ανθρώπινο δυναμικό της χώρας. Οι Ιταλοί, που είχαν μακροπρόθεσμες βλέψεις και έβλεπαν την Ελλάδα να παραμένει σταθερά στη μεταπολεμική σφαίρα επιρροής τους, ήταν λιγότερο κυνικοί στο θέμα της εκμετάλλευσης των κατακτημένων και δεν ήθελαν να αποξενωθούν τελείως μαζί τους. Ωστόσο, τα ελλείμματα που παρουσίαζε η επιμελητεία τους έκαναν συχνή την προσφυγή στη διαρπαγή ειδών διατροφής και λοιπών αγαθών, την αυθαιρεσία και τις συναλλαγές με τους μαυραγορίτες.

Πάντως καθοριστικός παράγοντας για τις διαστάσεις που πήρε ο λιμός, και ο οποίος δεν μπορεί να αποδοθεί σε εξωγενή αίτια, ήταν η ίδια η δομή της ελληνικής κοινωνίας. Οι μεγάλες ανισότητες που υπήρχαν στην πρωτεύουσα και τις άλλες πόλεις, οι οποίες επλήγησαν, αναπόφευκτα προκάλεσαν και άνιση κατανομή των ανεπαρκών, ούτως ή άλλως, ποσοτήτων τροφίμων που υπήρχαν ή έφθαναν σ' αυτές με την μαύρη αγορά. Από την πείνα πέθαιναν κυρίως άτομα που ανήκαν στις κατώτερες κοινωνικές βαθμίδες. Αλλά και οι εργαζόμενοι γρήγορα πείνασαν, αφού ο καλπάζων πληθωρισμός εξανέμιζε τις απολαβές τους και τα τυχόν μικρά Π. Πυρπυρή, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

χρηματικά τους αποθέματα.

Το επιτιςτικό πρόβλημα πήρε ανεξέλεγκτες διαςτάςεις και λόγω του βαρύ χειμώνα του 1941-42. Το δριμύ ψύχος πάγωσε πολλά νοικοκυριά που ούτως ή άλλως θερμαίνονταν ελλιπώς, αλλά τώρα δεν είχαν τη δυνατότητα να ζεσταθούν με λίγα κάρβουνα ή καυσόξυλα. Το ψύχος έκανε ακόμη πιο ευάλωτους τους οργανισμούς που υπέφεραν από ασιτία και τις παρεπόμενες ασθένειες που αυτή προκάλεσε ή υπέθαλψε. Επιπρόςθετα, η ύπαιθρος έπαψε να τροφοδοτεί ομαλά τις πόλεις, εξαιτίας του ναυτικού αποκλειςμού της χώρας από τους Άγγλους και της κατάρρευσης των χερσαίων συγκοινωνιών λόγω των ανώμαλων συνθηκών και της έλλειψης βενζίνης.

. Η κατάσταση άρχισε να βελτιώνεται κάποιες περιοχές από το φθινόπωρο του 1942 και σε άλλες από την άνοιξη του 1943.

Χρ. Λούκος, «Η πείνα στην κατοχή. Δημογραφικές και κοινωνικές διαςτάςεις», στο Χατζηιωσήφ Χρ. - Παπαστράτης Πρ. (επιμ), *Ιςτορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2 . Γ2, *Βιβλιόραμα*, Αθήνα 2007, σ. 226-228 (Διαςκευή).

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 1

Ομάδα 4

Αφού μελετήσετε την πηγή που ακολουθεί, να συντάξετε ένα σύντομο κείμενο στο οποίο θα αναφέρετε τους λόγους για τους οποίους σημειώθηκε ο λιμός κατά την περίοδο της Κατοχής.

Την περίοδο της Κατοχής επικράτησε σοβαρή διατροφική κρίση σε διαφορετικές περιοχές της Ελλάδος πλήττοντας τους πάντες, εκτός από τους πολύ εύπορους. Η διατροφική κρίση κυριάρχησε σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής- – κι όχι μόνο τον χειμώνα του 1941-42 - αλλά με διακυμάνσεις χρονικές και γεωγραφικές. Για παράδειγμα, ενώ ο λιμός χτύπησε την Αθήνα τον χειμώνα του 1941, άλλες περιοχές, όπως η Ήπειρος, η Μακεδονία και η Πελοπόννησος, υπέφεραν, εξαιτίας της επίδρασης άλλων παραγόντων (κυρίως των μαζικών εκκαθαρίσεων), κατά κύριο λόγο τον χειμώνα του 1942-1943. Την πείνα γνώρισαν και νησιά, όπως η Μύκονος, η Σύρος και πολλά άλλα.

Ένας από τους λόγους που προκάλεσαν τον λιμός ήταν οι επιτάξεις και οι λεηλασίες από τους Γερμανούς και Ιταλούς, ιδίως σε περιοχές με χαμηλή παραγωγικότητα. Ωστόσο, για τη διατροφική κρίση δεν ευθύνονταν μόνο οι εκτεταμένες επιτάξεις που πραγματοποιήθηκαν από τους κατακτητές, γιατί αυτές αφορούσαν μόνο εμπορευματικά προϊόντα τα οποία είχαν ήδη αποθηκευτεί σε στρατιωτικές αποθήκες, όταν έφτασαν οι δυνάμεις των Γερμανών και των Ιταλών. Ο ναυτικός αποκλεισμός της Ελλάδας από τους Άγγλους, που πραγματοποιήθηκε για στρατιωτικούς λόγους και διήρκεσε ένα χρόνο, ήταν ένας από τους σοβαρούς λόγους του λιμού. Κι αυτό γιατί αν και το 60% του πληθυσμού ήταν τότε αγρότες, η επιβίωσή του εξαρτάτο από τις εισαγωγές τροφίμων. Υπολογίζεται ότι προπολεμικά το 30%- 45% των σιτηρών που κατανάλωνε ή χώρα, ήταν εισαγόμενα. Μπορεί λοιπόν εύκολα να κατανοήσει κανείς τις συνέπειες που είχε ο αποκλεισμός στη διατροφική κατάσταση των Ελλήνων.

Επιπλέον, η Ελλάδα μετά την παράδοσή της διαιρέθηκε όχι μόνο σε τρεις ζώνες Κατοχής (τη βουλγαρική (Βόρεια Ελλάδα), τη γερμανική (Αθήνα, Κρήτη και ορισμένα νησιά, τμήμα της Μακεδονίας) και την ιταλική (υπόλοιπη Ελλάδα)), αλλά και σε 13 ζώνες στρατιωτικής διοίκησης, μεταξύ των οποίων απαγορευόταν η μετακίνηση ανθρώπων ή προϊόντων. Αυτός ο κατακερματισμός της αγοράς και οι έλεγχοι των τιμών είχαν ως αποτέλεσμα να σταματήσει κάθε είδους νόμιμη εμπορική συναλλαγή, κάτι που οδηγούσε σε ολοκληρωτική εξάρτηση από την τοπική παραγωγή. Οι τιμές και οι ελλείψεις συγκεκριμένων προϊόντων διέφεραν από ζώνη σε ζώνη και εκτεθειμένα στον λιμό βρέθηκαν τα μέρη στα οποία δεν υπήρχε σημαντική παραγωγή τροφίμων: τα αστικά κέντρα, τα απομονωμένα ορεινά χωριά και τα μικρά νησιά.

Στο πλαίσιο αυτό, εμφανίστηκε στην Ελλάδα η «μαύρη αγορά». Όλες οι μελέτες καταδεικνύουν πως το γεγονός ότι οι γεωργοί προτιμούσαν να πωλούν τα προϊόντα τους σε ιδιώτες που τα διέθεταν στη συνέχεια, τις περισσότερες φορές, στην μαύρη Π. Πυρπυρής, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

αγορά, συντέλεσε δραστικά στις κοινωνικές αλλαγές που επέφερε η Κατοχή. Και τούτο γιατί κάποιες κοινωνικές – επαγγελματικές ομάδες (λ.χ. οι παραγωγοί, οι προμηθευτές τροφίμων κ.α.) πλούτισαν εις βάρος άλλων που αναγκάστηκαν να πουλήσουν τα περιουσιακά τους στοιχεία προκειμένου να επιβιώσουν.

Επίσης αρκετοί μελετητές θεωρούν ότι η «μαύρη αγορά» - με την τεχνητή έλλειψη τροφίμων και τις αυξήσεις των τιμών που επέφερε – διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο και στη μεγέθυνση του προβλήματος της πείνας. Ωστόσο, η ιστορικός η Β. Χιονίδου, αμφισβητεί την άποψη ότι ο λιμός οφειλόταν στους «μαυραγορίτες» που δημιουργούσαν τεχνητές ελλείψεις τροφίμων. Σύμφωνα με τη Χιονίδου η «μαύρη αγορά» ήταν στην ουσία το μόνο μέρος από το οποίο μπορούσε κανείς, πλέον, να προμηθευτεί ορισμένα βασικά αγαθά. Σε αυτήν συμμετείχε αναγκαστικά όλος σχεδόν ο πληθυσμός, είτε ως αγοραστής είτε ως πωλητής, στο βαθμό που ήταν ο μοναδικός χώρος όπου έβρισκε κανείς τροφή. Από την άλλη πλευρά, παρ' όλο που μεγάλο μέρος του πληθυσμού συμμετείχε στην παραοικονομία, κανείς δεν αναγνώριζε τον εαυτό του ως «μαυραγορίτη». Η «μαύρη αγορά» που γινόταν από τους πολλούς και όχι από τους λίγους απάλυνε – κατά την άποψή της Χιονίδου - τις άμεσες επιπτώσεις του λιμού.

Διασκευασμένα αποσπάσματα από το βιβλίο της Β. Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην Κατοχική Ελλάδα, 1941-1944*, μτφρ. Δημήτρης Μιχαήλ, Εστία, Αθήνα 2006.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 2

Ομάδα 1

Διαβάστε τα αποσπάσματα που ακολουθούν και μπείτε για λίγο στη θέση του Πέτρου. Στη συνέχεια γράψτε μια επιστολή προς έναν φίλο σας που κατοικεί σε χωριό, στην οποία: α) να του περιγράφετε τι ζείτε στην πόλη και β) να του ζητάτε ευγενικά να σας βοηθήσει.

Α.

Κάθε βράδυ η μητέρα τούς έφτιαχνε μια πηχτουλή και άνοστη σούπα, μα ό,τι κι αν πεις, σε χόρταινε κάπως. Την τρώγανε χωρίς ψωμί, μονάχα ο παππούς, που άφηνε πάντα λίγο ψωμί από το μεσημέρι, το μασουλούσε τώρα. Το ψωμί, που παίρνανε με το δελτίο, ήτανε 40 δράμια³ το άτομο. Ήτανε κίτρινο σαν κρόκος αυγού και λασπερό. Ψηνότανε πάνω σε μια λαδόκολλα και, άμα έκανες πως τη βγάζεις, έφευγε μαζί όλη η κόρα κι έτσι αναγκαζόσουν να το τρως με το χαρτί.

- Αν πετάτε το χαρτί, του 'λεγε ο φίλος του ο Σωτήρης, να μου το δίνετε.

Ο Πέτρος ντράπηκε να του πει πως δεν το πετούσανε και του πήγαινε κάθε μέρα το δικό του μερίδιο, δηλαδή το λαδόχαρτο με την κολλημένη κόρα που ο Σωτήρης το καταβρόχθιζε λιμασμένα. Η μαμά μοίραζε το ψωμί μόλις το παίρνανε από το φούρνο κι έδινε σε καθέναν τη μερίδα του που την τύλιγε στην πετσέτα του φαγητού. Ο Πέτρος όσο ήτανε σπίτι όλο έτρεχε κι έκοβε ένα κομματάκι και σαν έφτανε η ώρα του φαγητού δεν του περίσσευε μπουκιά. Όλο υποσχότανε στον εαυτό του πως δε θα το αγγίξει, αλλά δεν τα κατάφερνε. [...]

[...] Μια μέρα, μόλις γυρίσανε από το σχολείο, του χτύπησε ο Σωτήρης φουριαστά την πόρτα.

- Τρέχα! Στη γωνιά είναι ένας πεθαμένος..., λένε από την πείνα.

Κατρακύλησαν τις σκάλες και βγήκανε στον δρόμο. Λίγο πιο κάτω από το σπίτι τους ήτανε μαζεμένος κόσμος. Δε βλέπανε τίποτα, σπρώζανε τον κόσμο και περάσανε ανάμεσα. Στα σκαλιά μιας πόρτας ήτανε καθισμένος ένας άντρας, δεν καταλάβαινες αν ήτανε νέος ή γέρος. Μια γυναίκα είχε πάρει το κεφάλι του στην αγκαλιά της και του χτυπούσε το πρόσωπο να τον συνεφέρει. Εκείνος άνοιξε μια στιγμή τα μάτια.

-Τι έχεις; ρώτησε η γυναίκα.

Ο άντρας έβγαλε μια παράξενη φωνή από το λαρύγγι του:

-Πεινάααω....

Η γυναίκα ανέβηκε τότε στο σκαλοπάτι και είπε στον κόσμο με δυνατή φωνή:

-Πεινάει.

Κάποιος του 'βαλε στο χέρι ένα κομμάτι ψωμί από γερμανική κουραμάνα. Μια γυναίκα του 'χώσε στο στόμα μερικές σταφίδες. Σε λίγο βγήκε μια κοπέλα από το

³ Περίπου 120 γραμμάρια.

διπλανό σπίτι με μισό ποτήρι γάλα.

Ο Πέτρος άφησε το Σωτήρη κι έφυγε. Ένιωσε μια κράμπα στο στομάχι. Στ' αυτιά του βούιζε η βραχνή και απόκοσμη φωνή του άντρα: Πεινάααω. Πήρε ένα δρομάκι στην τύχη και περπατούσε. Ήθελε να φωνάξει: Πεινάααω. Τα μάτια του άντρα, σαν άνοιξαν, ήτανε βαθιά μέσα στις κόγχες τους, στηριγμένα στο άπειρο... Έχωσε το χέρι του μέσα στην τσέπη του. .

Ήτανε το λαδόχαρτο με την κόρα που είχε φυλαγμένο για το Σωτήρη. Το 'χωσε με βουλιμιά στο στόμα του. Μασούσε καλά καλά το χαρτί και το κατάπινε.

Σαν γύρισε στο σπίτι βρήκε τον Σωτήρη στην εξώπορτα.

-Λένε, πως μπροστά στην εκκλησία πέσανε άλλοι τρεις από την πείνα. Είναι κι ένας αληθινά πεθαμένος...

Άλκη Ζέη, *Ο μεγάλος περίπατος του Πέτρου*, Μεταίχμιο, Αθήνα 2011, σ. 98-99.

B.

[Στην Τρίπολη] η πείνα μάς χώρισε σε χορτάτους και πεινασμένους, γιατί τα παιδιά που έρχονταν [στο σχολείο] από τα χωριά, τρώγανε πιο πολύ, γιατί πουλάγανε και τις πατάτες τους. Οι της πόλης λιποθυμούσαν μέσα στην τάξη. Έτσι άρχισαν οι πρώτες ανιμαχίες. Θυμάμαι η πρώτη ανιμαχία έγινε ανάμεσα στους χωρικούς και τους αστούς. [...] Δεν ήταν σωστό να είναι χοντροί αυτοί και να τρώνε, ενώ πλάι τους... Αυτό το κατάλαβαν και οι ίδιοι, και έτσι βοηθώντας και τα παιδιά από το χωριό, η τάξη μας πήγε κάπως καλύτερα, αλλά δεν μπορούσαμε να τα πάμε τόσο καλά και με τα μαθήματα. Τελικά μας πήραν το σχολείο οι Ιταλοί και βγάλαμε τα θρανία σε μια αυλή έξω στο ύπαιθρο, με τα χιόνια επάνω. Τι μάθημα να κάνεις;

Γ. Μαλούχος, *Άξιος Εστί. Ο Μίκης Θεοδωράκης αφηγείται τη ζωή του και συνθέτει την ιστορία της νεότερης Ελλάδας*, Σκάι –Λιβάνη, Αθήνα 2004, σ. 92.

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 2

Ομάδα 2

Με βάση τα κείμενα και τις φωτογραφίες να συνθέσετε ένα κείμενο στο οποίο θα αφηγησθείτε μια μέρα από την καθημερινή ζωή ενός παιδιού στην Κατοχή την περίοδο της πείνας..

A.**B.**

«Μερικοί Γερμανοί αξιωματικοί βασάνιζαν τα πιτσιρίκια πετώντας τους αποφάγια από τα μπαλκόνια και παρακολουθώντας τα να τσακώνονται μεταξύ τους. Οι στρατιώτες που έτρωγαν ελιές στο δρόμο προσείλκυαν σμάρια ολόκληρα από παιδιά. Μόλις έφτανε κάποιος ένα κουκούτσι ελιάς, τα παιδιά ορμούσαν να το πιάσουν: το πιο γρήγορο το έβαζε στο στόμα του και το έγλειφε ώσπου να μείνει το ξύλο».

Μ. Μαζάουερ, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 62

Γ.

[...] Και την εικοστή έβδομη μέρα δίχως ψωμί [...], η μητέρα μου είχε βγει από το πρωί. Εμείς τα παιδιά καθόμαστε και τα τρία στο κρεβάτι και ζεσταινόμαστε, έλεγα μακάρι να είχαμε τώρα την πουλακίδα στα πόδια μας να μας ζεσταίνει. Τα πουλερικά έχουν θερμοκρασία ανώτερη απ' του ανθρώπου.

Την πουλακίδα μας μάς την είχε χαρίσει η δεσποινίς Σαλώμη, καλή της ώρα εκεί που ζει τώρα, αν και όχι εις τας Αθήνας. Αυτή κάπου είχε ρημάξει ένα κοτέτσι. Την έδωσε της μητέρας μου, να τη βράσεις να πιούνε τα παιδιά το ζουμί, της λέει, γιατί τα βλέπω αδενοπαθή σε λίγο.

Η πουλακίδα είχε ωραία χρώματα, ψηλό λαιμό, ούτε ήξερε αυτή ότι είχαμε Κατοχή. Λέμε εμείς, μαμά μην τη σφάζουμε. Καλά, λέει, άσ' τη να μεγαλώσει λιγουλάκι, να μας βγει και μια μερίδα παραπάνω, μπορεί να γεννήσει και κάνα αυγό. Αυγό όμως φάγαμε μόλις μπήκαν οι Εγγλέζοι ως ελευθερωτές. Κι έτσι την κρατήσαμε κάπου έξι μήνες, την ψευτοταΐζαμε, της έβρισκα και κανένα σκουλήκι εγώ. Τη βγάξαμε για βοσκή, να τσιμπήσει χορταράκι και κανένα ζουζούνι, σε μια παραπλεύρως αλάνα.

Π. Πυρπυρή, *Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι*

Την πηγαίναμε και τα τρία αδέρφια μαζί, μη μας ριχτούν και μας την κλέψουν, κουκουλωμένη μάλιστα κάτω από το πανωφόρι του αδελφού μου. Την κουβαλούσαμε στα χέρια σηκωτή, διότι είχε εξαντληθεί και περπατούσε πολύ σπάνια.

Μόλις φτάσαμε εκείνη την ημέρα στην αλάνα, την απιθώνω κάτω για να βρει κανένα σκουλήκι, αυτή έγειρε στο πλευρό και με κοίταζε. Δεν είχε δυνάμεις να σκαλίσει. Της δίνω νερό, το ήπιε με το ζόρι. Λέω, παιδιά το ζωντανό δεν είναι καλά, πάμε σπίτι να προλάβουμε να το σφάξουμε προτού ψοφήσει. Όχι, είπε η μάνα μας, δεν τη σφάζω. Κι έτσι, τ' απογευματάκι πια, η κότα με ξανακοίταξε και πέθανε. Από την πείνα. Τη σηκώνω, πεθαμένη ήτανε βαρύτερη. Μουρλάθηκες που θα τη θάψεις μου βάζει τη φωνή η δεσποινίς Σαλώμη [...]. Ζεστή είναι ακόμη, άντε μάδα την να τη βράσετε!

Π. Μάτεσις, *Η μητέρα του σκύλου*, Καστανιώτης, Αθήνα 1990, σ. 22-23.

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 2

Ομάδα 3

Αφού διαβάσετε τις μαρτυρίες που ακολουθούν, να συντάξετε μια παρηγορητική επιστολή προς τον γέρο καροτσέρη.

A.

«Εγώ δούλευα στον Πειραιά και καθόμουν στην Αθήνα. Κάθε πρωί λοιπόν 7:15 με 7:20 κατέβαινα τρέχοντας τα σκαλιά του ηλεκτρικού να πάρω το τρένο για να πάω στη δουλειά μου. Ένα πρωί, καθώς είχα αργήσει κι έτρεχα, θαρρώ σκόνταψα σε έναν άνθρωπο, ξαπλωμένο λίγο λοξά στην άκρη στα σκαλιά. Δίπλα του ένα τενεκεδάκι από κονσέρβα. Αυτά τα τενεκεδάκια εκείνη την εποχή ήταν συνηθισμένο πράγμα. Είχαν αρχίσει οι λιποθυμίες. Αργότερα κι εγώ θα λιποθυμούσα. Δύο φορές, στο δρόμο, γυρίζοντας από τη δουλειά. Ήταν τότε που επί 45 μέρες τρώγαμε σκέτες λαχανίδες, χωρίς λάδι και χωρίς ψωμί. Μαζευότανε κόσμος. Άμα είχε πέσει κάτω σε σηκώνανε, σου δίνανε λιγάκι νερό κι άμα συνερχόσουν φεύγανε. Δεν μπορούσαν άλλωστε να κάνουν και τίποτε άλλο. Έσκυψα να βοηθήσω τον λιπόθυμο άνθρωπο. Κράτησα το κεφάλι του και το χέρι του να τον ανασηκώσω και τότε...πάγωσα. Ήταν νεκρός και ξυλιασμένος. Το 'βαλα στα πόδια. Ούτε ξέρω πως βρέθηκα στη δουλειά. Από τότε σχεδόν κάθε πρωί έβρισκα και κάποιον νεκρό στα σκαλιά, με τενεκεδάκι ή όχι. Αργότερα πλήθυναν. Δύο και τρεις κάθε πρωί, μια μέρα μέτρησα πέντε. Εξωτερικά είχα εξοικειωθεί στη θέα τους, αλλά η τρομάρα δε μου 'φυγε ποτέ. Ο κόσμος πέθαινε αράδα. Η πείνα μας είχε θερίσει. Δεν έβρισκες παρά μονάχα λαχανίδα. Παρουσιάστηκαν οι πρώτοι πεταμένοι νεκροί, πάνω από τον τοίχο του νεκροταφείου, για να κρατήσουν οι ζωντανοί το δελτίο του ψωμιού, που έπρεπε να παραδοθεί για την κηδεία. Στη διασταύρωση Πλούτωνος με το δρόμο που πάει προς τα Ταμπούρια [στον Πειραιά] ξεμπούκαρε ένα καρότσι με χόρτα, πραγματικά χόρτα, του βουνού, όχι λαχανίδες. Χίμηξε ο κόσμος, κι εγώ μαζί. Έμεινα τελευταία. Στο καρότσι είχαν απομείνει μαδημένα σκόρπια χόρτα. Έδωσα τη σακούλα μου, βοήθαγα και εγώ να τα μαζέψω και τότε, καθώς σήκωσα μια λινάτσα να δω μην υπάρχει τίποτα από κάτω μέσα σε ένα σωρό παλιοτσούβαλα φανήκανε δυο μικρά, μικρά ποδαράκια πεντακάθαρα. Ο γεροκαροτσέρης με ένα πήδο με έσπρωξε και τα σκέπασε με το τσουβάλι. Πήρε τη σακούλα μου την έβαλε στο χέρι και τράβηξε με το καρότσι του προς το δρόμο που πάει στο νεκροταφείο. Εγώ έφτασα στο σπίτι, έδωσα τη σακούλα με τα χόρτα. Το βράδυ δεν μπόρεσα να βάλω μπουκιά στο στόμα μου. Τα μοίρασα στα πιάτα των άλλων και έπεσα στο κρεβάτι. Όλη νύχτα παράδερνα στον ύπνο μου με τα μάτια του γέρου και τα μικρά καθαρά ποδαράκια».

Έλλη Παπαδημητρίου, *Κοινός λόγος*, Ερμής, Αθήνα 2003

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 2

Ομάδα 4

Αφού μελετήσετε τις μαρτυρίες, να συντάξετε μια επιστολή προς τον Ελβετικό Ερυθρό Σταυρό, στην οποία να περιγράφετε την κατάσταση στη χώρα και να ζητάτε άμεση αποστολή βοήθειας. Την επιστολή σας να τη διανθίσετε και μια φωτογραφία από το διαδίκτυο ή μια ζωγραφιά ή ένα σύνθημα.

Το κείμενό σας μπορείτε να το γράψετε στον υπολογιστή (στο Word) και μετά να το εκτυπώσετε.

A.

« [...] Οι περσινές σοδιές φαγώθηκαν κι οι νέες αργούν ακόμη. Ένα νέο κύμα άγριας πείνας δέρνει το λαό. Ένα μεγάλο ποσοστό υπαλλήλων, μισθωτών εν γένει, βρίσκεται κατάκοιτο από εξάντληση. Τα δημόσια σχολεία μένουν ακόμη κλειστά. Ένας ολόκληρος λαός επαιτεί. Παιδάκια και γριές μαζεύουν από την ασφαλτο τα χαρουποκούκουτσα που κάποιοι άλλοι “ευτυχέστεροι ” σκόρπισαν στο δρόμο. “Σκουπίδια ” δεν υπάρχουν σήμερα πια. Κάθε σωρός απορριμμάτων είναι κι ένα ανεξερεύνητο πέλαγος ευτυχίας, ανεξάντλητη πηγή θρεπτικών ουσιών: μιας λεμονόκουπας, ενός σπανακόφυλλου, μαρουλόφυλλου ή ψαροκόκαλου. Προχθές ένα παιδάκι είχε μαζέψει ένα τενεκεδάκι γεμάτο κόκκαλα. Είχα την ηλιθιότητα να το ρωτήσω γιατί μαζεύει αυτά τα βρωμερά σκουπίδια. Και μου απάντησε Θριαμβευτικά: “Εμείς βράζουμε αυτά τα κόκκαλα και ξέρετε τι ωραία σούπα κάνουμε;»

Μ. Δούνιας, *Έπειτα από 120 χρόνια ελεύθερης ζωής, είμεθα πάλι σκλάβοι. Το ημερολόγιο Κατοχής του Μίνου Δούνια*, Εστία, Αθήνα 1987, σ. 144 (εγγραφή 6 Μαΐου 1942)

B. «Ντυμένοι σε κουρέλια με πρόσωπα χλωμά, περισσότερο πεθαμένοι παρά ζωντανοί, σέρνουν οι δυστυχισμένοι αυτοί άνθρωποι τα βήματά τους εδώ και εκεί άσκοπα, γυρεύοντας κάποια τροφή, σαν τα πεινασμένα ζώα... Στην απελπισία τους το μίσος τους στρέφεται ενάντια σε κάθε άτομο χορτάτο. Έχουν κηρύξει πόλεμο των απόρων εναντίον των “ευπορών ”, Οι “εύποροι ” είναι εκείνοι που έχουν έστω και τόσο λίγο παραπάνω απ’ αυτούς. Περνώντας από τον συνοικισμό Γκύζη βλέπω μια γυναίκα ημίγυμνη να οδύρεται · δείχνει στη φτωχική της αυλή, πλάι στην άθλια καλύβα της, και διηγείται πως της κλέψαν όλα τα ρουχαλάκια των παιδιών της, του ανδρός της και τα δικά της που είχε απλώσει εκεί για να στεγνώσουν...»

Μ. Δούνιας, *Ημερολόγιο Κατοχής*, ο.π. ,σ. 128-9 (εγγραφή 23 Φεβρουαρίου 1942)

Γ. «Καθώς προχωρήσαμε [...], σ’ ένα πεζούλι ήταν καθισμένο ένα παλικάρι. Ένας Π. Πυρπυρής, Η πείνα στην Κατοχή – Εργαστήρι

τενεκές κονσέρβας πλάι του άδειος, έδειχνε πως θα τραβούσε για το συσσίτιο. [...] Πενήντα βήματα παρακάτω ένας άντρας ήταν πεσμένος μπρούμυτα στη μέση του δρόμου».

Χρ. Χρηστίδης, *Χρόνια Κατοχής, 1941-194-Ι. Μαρτυρίες Ημερολογίου*. Πρόλογος-συμπληρώματα- σημειώσεις, Αθήνα 1971, σ. 200 (εγγραφή 21 Δεκεμβρίου 1942).

Δ. «Είναι η εβδόμη κατά σειρά ημέρα, που δεν έγινε πουθενά στην Αθήνα διανομή ψωμιού, ενώ εξακολουθεί ένας άκαρδος χειμώνας, άκαμptos στην τόση ανθρώπινη δυστυχία. Η πείνα παίρνει σιγά-σιγά τη μορφή άγριου αγώνα αυτοσυντηρήσεως. Όλα τα προσχήματα έχουν εκλείψει. [...] Αν τολμήσει κανείς να προστατεύσει το χλιόχρονο δέντρο που κόβεται αλύπητα από τον πρώτο τυχόντα, κινδυνεύει να πληρώσει το στοργικό του ενδιαφέρον μ' αυτή τη ζωή του... Οι κλοπές και οι διαρρήξεις έχουν τρομοκρατήσει τον κόσμο. Δε γίνεται διάκριση. Φτωχοί και πλούσιοι ληστεύονται με τον ίδιο άγριο τρόπο. Κι έτσι οι ευγενείς μας κατακτητές κατόρθωσαν αφού μας διέλυσαν πολιτικά να μας ρίξουν και στη φρίκη μιας κοινωνικής αναρχίας».

Μ. Δούνιας, *Το Ημερολόγιο Κατοχής*, ό.π., σ.131-132 (εγγραφή 4 Μαρτίου 1942).

Ε.

25 Νοέμβρη 1941

[....] Έχω επιστρατεύσει τις φίλες μου να μαζεύουν και το τελευταίο ψιχουλάκι τροφής. Το ίδιο κάνω κι εγώ [...] Και στο σούρουπο [...] αναζητούμε τα πεινασμένα παιδιά στις σκοτεινές κάμαρες των παλιών σπιτιών να τους μοιράσωμε ό,τι έχωμε. Χθες βράδυ ο μικρός Στ. Μ. [...] μοναχός του, ξαπλωμένος στη γωνιά της ερειπωμένης κάμαρας, περίμενε. Μας περιμένει κάθε βράδυ με τα μάτια καρφωμένα στην πόρτα.

Ι. Τσάτσου, *Φύλλα κατοχής*, Εστία, Αθήνα 1966², σ. 27-28.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε

Οδ. Ελύτης, *Άξιον εστί* – Τα Πάθη – Μελοποίηση Μ. Θεοδωράκης

Ένα το χελιδόνι

Ένα το χελιδόνι * κι η Άνοιξη ακριβή

Για να γυρίσει ο ήλιος * θέλει δουλειά πολλή

Θέλει νεκροί χιλιάδες * να 'ναι στους Τροχούς

Θέλει κι οι ζωντανοί * να δίνουν το αίμα τους

Θέ μου Πρωτομάστορα * μ' έχτισες μέσα στα βουνά

Θέ μου Πρωτομάστορα * μ' έκλειςες μες στη θάλασσα!

Πάρθηκεν από Μάγους * το σώμα του Μαγιού

Το 'χουνε θάψει σ' ένα * μνήμα του πέλαγου

Σ' ένα βαθύ πηγάδι * το 'χουνε κλειστό

Μύρισε το σκοτάδι * κι όλη η Άβυσσο

Θέ μου Πρωτομάστορα * μέσα στις πασχαλιές Και Συ

Θέ μου Πρωτομάστορα * μύρισες την Ανάσταση!

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΣΤ

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 3

Ομάδα 1

Διαβάστε την πηγή που ακολουθεί και εντοπίστε τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι προσπάθησαν να εξασφαλίσουν τροφή. Ενημερώστε την υπόλοιπη τάξη και παρουσιάστε μια παγωμένη εικόνα (ταμπλό βιβάν) που να αποδίδει έναν από τους τρόπους αυτούς.

Οι διαδρομές από τα αστικά κέντρα στην επαρχία προς αναζήτηση τροφίμων ήταν ένας από τους τρόπους με τον οποίο οι άνθρωποι επιχείρησαν να επιβιώσουν. Ωστόσο, για την Αθήνα το εγχείρημα ήταν δυσκολότερο από ό,τι για τις άλλες πόλεις γιατί βρισκόταν μακριά από παραγωγικές ζώνες. Ακόμη και για την κοντινή Πελοπόννησο, έπρεπε οι πολίτες να πάρουν ειδική άδεια. Στη Θεσσαλονίκη, οι αποστάσεις ήταν πιο μικρές και στη χειρότερη των περιπτώσεων η μετακίνηση για τη μεταφορά προϊόντων μπορούσε να γίνει ακόμη και με τα πόδια. Οι άνθρωποι έφευγαν από τα σπίτια τους το πρωί και επέστρεφαν το βράδυ ή κάποιες φορές ύστερα από αρκετές ημέρες περιπλάνησης ανάλογα με την επιτυχία της αναζήτησης. Γενικά, τα πλήθη - κυριολεκτικά - που επιδίδονταν στη «διά της ανταλλαγής» αναζήτηση των απαραίτητων έφθαναν από την Αθήνα ως τον Όλυμπο και την Κατερίνη - όσο πιο μακριά μπορούσε να φθάσει κανείς, τόσο καλύτερες σχέσεις ανταλλαγής μπορούσε να εξασφαλίσει.

Μερικοί από τους αστούς, που είχαν συγγενείς στην επαρχία, μετακόμισαν εκεί. Πολλοί επαγγελματίες ή μισθωτοί στις μικρές πόλεις νοίκιαζαν κάποιο χωράφι για να καλλιεργήσουν οι ίδιοι εκεί τα αναγκαία. Σε ημερολόγια της εποχής, που ανήκουν σε μέλη αστικών οικογενειών, διαβάζουμε για την αξιοποίηση εκτάσεων γης με οικιακές, ας πούμε καλλιέργειες, όπως πατάτες ή για την εκτροφή οικόσιτων ζώων μέσα στην πόλη, ιδιαίτερα στις περιφερειακές συνοικίες αλλά και στις ταράτσες των πολυκατοικιών. Καθώς πλησίαζε, όμως, η ωρίμανση των καρπών, οι άνθρωποι αυτοί έπρεπε να κοιμούνται δίπλα στο πολύτιμο προϊόν τους, γιατί ταυτόχρονα έκαναν μαζικά την εμφάνισή τους και οι κάθε είδους κλέφτες. Οι κλοπές κρεμμυδιών, κριθαριού, λαχανικών αλλά και γενικότερα τροφίμων πύκνωσαν. Από την άλλη πλευρά, τα χωριά παραφορτώθηκαν από άψυχα και έμψυχα. Αστοί και αγρότες έρχονταν σε καθημερινή επαφή, σε μια ανταλλαγή προϊόντων αλλά και νοοτροπιών. Οι αγρότες αποκτούσαν έπιπλα, ρούχα, κοσμήματα, αντικείμενα που συνδέονταν με τη ζωή στην πόλη και φαίνεται να ικανοποιούσαν ένα όνειρο ή ένα απωθημένο τους. Οι αστοί έδιναν τα πάντα για ένα σακί αλεύρι ή υιοθετούσαν συνήθειες και τρόπους ζωής των αγροτών.

Μ. Καβάλα, «Πείνα και επιβίωση», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003 (Διασκευή).

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 3

Ομάδα 2

Διαβάστε την πηγή που ακολουθεί και εντοπίστε τους τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι προσπαθούσαν να αντιμετωπίσουν το λιμό στην Κατοχή. Ενημερώστε την υπόλοιπη τάξη και παρουσιάστε μια παγωμένη εικόνα (ταμπλό βιβάν) που να αποδίδει τα συσσίτια που οργανώθηκαν.

Στην Ελλάδα του 1941 κανείς ακόμα δεν είχε ξεχάσει τα συσσίτια μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Η πρακτική αυτή γενικεύθηκε κατά την Κατοχή σε κάθε γωνιά της χώρας. Οργανώθηκαν από την πολιτεία, από συλλογικούς κοινωνικούς φορείς αλλά και από ιδιωτικές επιχειρήσεις. Κοινό χαρακτηριστικό τους ήταν τα νερόβραστα εδέσματα, οι λαχανίδες, τα χαρούπια, τα σύκα, οι σταφίδες, το πλιγούρι και τα μακριά τραπέζια. Στη νότια Ελλάδα και μέχρι τα βόρεια σύνορα της Θεσσαλίας, το Υπουργείο Επισιτισμού ήταν υπεύθυνο για την οργάνωση των συσσιτίων και τη διανομή τροφίμων σε αυτά. Ωστόσο, η γραφειοκρατική αντίληψη των κρατικών υπηρεσιών και η διάθεση εκμετάλλευσης δεν βοηθούσαν στη γρήγορη και αποτελεσματική αντιμετώπιση των προβλημάτων.

Η Εκκλησία, ο Ερυθρός Σταυρός είχαν επίσης οργανώσει συσσίτια. Το ίδιο και οι πρώτες αντιστασιακές οργανώσεις Εθνική Αλληλεγγύη και Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΕΑΜ). Ως προς τον ιδιωτικό τομέα, όπως προκύπτει από διάφορα στοιχεία, στην Αθήνα μέχρι το Δεκέμβριο του 1943, λειτουργούσαν 666 συσσίτια σε βιομηχανίες, εργοστάσια και επιχειρήσεις. Ωστόσο, το χειμώνα του 1941 - 1942 τα συσσίτια δεν λειτουργούσαν συστηματικά, γιατί δεν υπήρχε επάρκεια τροφίμων.

Στη Βόρεια Ελλάδα το Δεκέμβριο του 1941 συστάθηκε η Διεύθυνση Επισιτισμού και τον Ιούνιο του 1942, για καλύτερη οργάνωση, η Αυτόνομη Υπηρεσία Επισιτισμού Μακεδονίας (ΑΥ-ΕΜ), με σκοπό την αντιμετώπιση των επισιτιστικών προβλημάτων στην περιοχή. Ωστόσο, αυτό που έπαιξε ιδιαίτερο ρόλο στη Θεσσαλονίκη ήταν η «συνεταιριστική» ή μη κρατική πρωτοβουλία. Ήδη το Νοέμβριο του 1941, ξεκίνησε η λειτουργία των λαϊκών συσσιτίων με τη φιланθρωπικού χαρακτήρα πρωτοβουλία ιδιωτών, των οποίων το συντονισμό ανέλαβε αργότερα η Γενική Διοίκηση Μακεδονίας. Το Μάιο του 1942 στη Θεσσαλονίκη η μη κρατική πρωτοβουλία, χωρίς καμιά κρατική ενίσχυση, κατάφερε να συντηρεί 20 εστίες παιδικών συσσιτίων.

Ξεχωριστά ήταν τα συσσίτια που οργανώνονταν για παιδιά. Ξεκίνησαν με πρωτοβουλία του Ερυθρού Σταυρού, μαζικών φορέων της πόλης- όπως το Εργατοϋπαλληλικό Κέντρο, οι Ναυτικοί Όμιλοι κ.λπ.- και μεμονωμένων πολιτών. Τα συσσίτια αυτά εφοδιάζονταν τόσο από τις προσπάθειες των ίδιων των φορέων, από

τις δωρεές επαγγελματιών ενώσεων, τα τρόφιμα που συγκέντρωνε για παιδιά το Λύκειο Ελληνίδων κοκ.

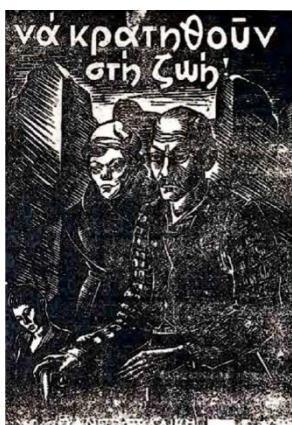
Μ. Καβάλα, «Πείνα και επιβίωση», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 8^{ος}, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003 (Διασκευή).

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 3

Ομάδα 3

Αφού μελετήσετε τις πηγές που ακολουθούν, να δημιουργήσετε ένα δρώμενο που να αποδίδει τη συμβολή του Εθνικού Εργατικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΕΑΜ) στην αντιμετώπιση του λιμού κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ο χρόνος παρουσίασης του κειμένου σας δεν πρέπει να υπερβαίνει τα 3 λεπτά.

Α΄

Από τα μέσα του '42 οι Βρετανοί χαλάρωσαν τον αποκλεισμό και άρχισε να φτάνει ανθρωπιστική βοήθεια σε τρόφιμα. Το ζήτημα ήταν βέβαια, πού θα πήγαιναν και ποιος θα τα διαχειριζόταν. Η εργατική τάξη της Αθήνας και του Πειραιά ιδιαίτερα έδωσε μια απάντηση: σε μας και από εμάς. Το Εθνικό Εργατικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΕΑΜ) για την αντιστασιακή και συνδικαλιστική εκπροσώπηση των εργαζομένων (ΕΕΑΜ), που είχε συγκροτηθεί ήδη από τον Ιούλη του 1941, πριν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) που ιδρύθηκε τον Σεπτέμβρη, γρήγορα ανέλαβε πρωτοβουλία. Μέλη του

ΕΕΑΜ ενεπλάκησαν στα πολυάριθμα δίκτυα προμήθειας και διανομής τροφίμων: εισήλθαν στις επιτροπές διαχείρισης συσσιτίων, στα διοικητικά συμβούλια προμηθευτικών συνεταιρισμών, στις επιτροπές οργάνωσης ομαδικών «εξορμήσεων» στην επαρχία προς εξεύρεση τροφίμων, στα δίκτυα κλοπής υλικών από τους εργάτες των επιταγμένων από το στρατό κατοχής παραγωγικών μονάδων και έτσι μετασχηματίστηκε η αυτοσχέδια δράση για ατομικό όφελος σε συλλογική αντιστασιακή δράση. Πέρα από αυτά την άνοιξη του 1942 πρωτοστάτησε στην πρώτη απεργία που πραγματοποιήθηκε στη χώρα και σε όσες ακολούθησαν. Το αίτημα αυτής της κινητοποίησης, μα και όσων ακολούθησαν, ήταν αυξήσεις στους μισθούς και επειδή το χρήμα δεν είχε αξία, συσσίτια και εφοδιασμός με είδη πρώτης ανάγκης.

Β.

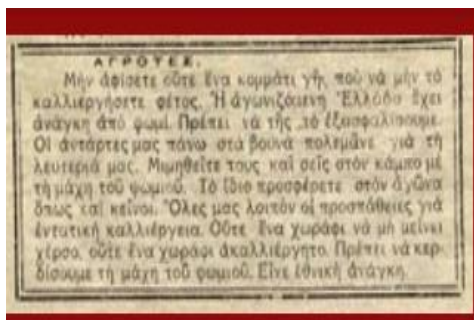
Τα δύο πρώτα χρόνια της Κατοχής το βάρος του προγράμματος του ΕΑΜ έπεσε στην επιβίωση του λαού κι αυτό ήταν που τράβηξε και τον κόσμο, γιατί οι άνθρωποι του ΕΑΜ είναι αυτοί που κινητοποίησαν με διαβήματα στην Αρχιεπισκοπή, στους Γερμανούς, στον Ερυθρό Σταυρό. Οργάνωσε την Πανεστιακή Επιτροπή Αθήνας με κεντρικό πυρήνα την Εστία των δικηγόρων, όπου λειτουργούσε συσσίτιο, όπως και στο Εργατικό Κέντρο Πειραιώς, από το Νοέμβριο (ή – Εργαστήρι

του 1941. Παντού δημιουργούνταν επιτροπές, οι οποίες πίεζαν την κατάσταση να σταματήσουν οι κατασχέσεις των τροφίμων και να ανοίξουν συσσίτια. Έτσι πέτυχαν κατά κλάδους και στο δημόσιο και στον ιδιωτικό τομέα, να δημιουργηθούν ορισμένες λαϊκές επιτροπές οι οποίες δημιούργησαν και συσσίτια.

Κάπου 482 συνεταιρισμοί είχαν δημιουργηθεί και λειτουργούσαν στην Αθήνα, προμηθευτικοί και λαϊκοί συνεταιρισμοί, σε γειτονιές και υπουργεία. Το κάθε υπουργείο είχε το δικό του προμηθευτικό συνεταιρισμό. Ήταν αποσπασμένοι υπάλληλοι του υπουργείου στους συνεταιρισμούς αυτούς, οι οποίοι κάνανε ταξίδια και στην επαρχία, πολλές φορές με κίνδυνο της ζωής τους, με άδεια και χωρίς άδεια των αρχών δηλαδή. Αντάλλασσαν προϊόντα έτσι και ερχόντουσαν τρόφιμα στην Αθήνα. Προϊόντα που παρήγαγε τοπικός γεωργικός συνεταιρισμός, συγκεντρώνονταν και ανταλλάσσονταν με προϊόντα άλλης περιοχής, κοντινής ή μακρινής. Χρησιμοποιούνταν καΐκια, ας πούμε η Μακεδονία έδινε στη Μυτιλήνη γεωργικά προϊόντα και μετάξι, και έπαιρνε από τη Μυτιλήνη δέρματα, λάδι και ελιές.

ΠΗΓΗ: Συνέντευξη του Μάνου Ιωαννίδη⁴, στο Ρεπορτάζ Χωρίς Σύνορα το 2012, στο <http://tvxs.gr/news/prosopa/m-ioannidis-oi-synaiterismoi-allileggyis-esosan-tin-ellada-stin-katoxi&dr=tvxsmrstvxs> (Διασκευή).

Γ.

ΑΓΡΟΤΕΣ

“Μην αφήσετε ούτε ένα κομμάτι γης που να μην το καλλιεργήσετε φέτος. Η αγωνιζόμενη Ελλάδα έχει ανάγκη από ψωμί. Πρέπει να της το εξασφαλίσουμε. Οι αντάρτες μας πάνω στα βουνά πολεμάνε για τη λευτεριά μας. Μιμηθείτε τους και σεις στον κάμπο με τη μάχη του ψωμιού. Το ίδιο προσφέρετε στον αγώνα όπως και κείνοι. Όλες μας λοιπόν οι προσπάθειες για εντατική καλλιέργεια. Ούτε ένα χωράφι να μη μείνει χέρσο, ούτε ένα χωράφι ακαλλιεργητό. Πρέπει να κερδίσουμε τη μάχη του ψωμιού. Είναι εθνική ανάγκη.”

Εφ. *Ρούμελη* 15-9-1943

⁴ Ο Μάνος Ιωαννίδης, υπήρξε στην Κατοχή καπετάνιος του λόχου Βύρωνα του ΕΛΑΣ.

ΦΥΛΛΑ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ 3

Ομάδα 4

Διαβάστε την πηγή που ακολουθεί και εντοπίστε τους τρόπους με τους οποίους εκδηλώθηκε η επιθυμία των Ελλήνων για ζωή και δημιουργία ιδιαίτερα μετά την πρώτη αντιμετώπιση της διατροφικής κρίσης στην Κατοχή.

Στη συνέχεια συντάξτε ένα άρθρο έκτασης περίπου 150 λέξεων στο οποίο να αποτυπώνεται η αισιοδοξία για ένα καλύτερο αύριο. Το άρθρο σας, που μπορείτε να το διανθίσετε με μια ζωγραφιά ή ένα ποίημα, να το δακτυλογραφήσετε (σε Word) και να το εκτυπώσετε..

Πολλοί που βίωσαν έντονα, ακόμη και τραυματικά, την πείνα μπόρεσαν να μετατρέψουν, ιδιαίτερα με την πρώτη βελτίωση του επισιτιστικού προβλήματος, το σωματικό και ψυχικό αδιέξοδό τους σε έντονη βούληση για ζωή και αισιοδοξία για ένα καλύτερο μέλλον. Ως πρώτος δείκτης αισιοδοξίας, με τη βαρύτητα που έχει για όλο το κοινωνικό σώμα, είναι η αύξηση των γεννήσεων. Ένας έφηβος της εποχής εκείνης, που με τη μαρτυρία του εκφράζει πολλούς από τη γενιά του, έλεγε σε μια πρόσφατη ομιλία του ότι *«ερωτευτήκαμε», «χορεύαμε», «μας κατέλαβε η γοητεία της αντίστασης ενάντια στους υπευθύνους για τα δεινά μας, καταχτητές και συνεργάτες»*.

Η αντίσταση αυτή πήρε γρήγορα ευρύτερο χαρακτήρα και δεν ήταν μόνο υπόθεση των νέων. Η πείνα και η συνακόλουθη απειλή του θανάτου, ο ίδιος ο θάνατος, φαίνεται ότι αντιμετωπίστηκε με την αύξηση χιλιάδων γεννήσεων, ο μέσος όρος των οποίων από 549,83 που είχε πέσει το 1942, ανέβηκε σε 873,33 το 1943 και 1.180 το 1944. Ανάλογη αύξηση παρατηρείται και σε άλλες περιοχές της χώρας.

Και οι γάμοι αυξήθηκαν στην Αθήνα από 4.672 το 1942 σε 6.118 το 1943. Είναι κι αυτοί, όπως και οι γεννήσεις, δείκτης αισιοδοξίας. Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχθεί ότι η μη δραματική μείωση των γάμων το 1942, όπως θα αναμενόταν, ίσως δείχνει ότι και στην κρίσιμη εκείνη περίοδο τα ζευγάρια όχι μόνο θέλησαν να επισπεύσουν, μπρος στους κινδύνους και την αβεβαιότητα του μέλλοντος, τις συναισθηματικές τους εκκρεμότητες, αλλά και να αντιμετωπίσουν από κοινού με τον έρωτα το ζοφερό παρόν.

Ιδιαίτερα με τις αφίξεις των πρώτων φορτίων σιτηρών και άλλων αγαθών του Ερυθρού Σταυρού από το καλοκαίρι του 1942, οπότε άρχισε να υποχωρεί σταδιακά η καταλυτική πείνα συνανθρώπων ώθησε πολλούς σε μια άλλη θεώρηση της κοινωνίας και του δικού τους ρόλου σ' αυτήν. Ένιωσαν πιο έντονα το μέγεθος της ανισότητας μπρος τη ζωή και το θάνατο, την αδικία, το πόσο λίγο ανταποκρίθηκαν στις κρίσιμες περιστάσεις οι περισσότεροι πολιτικοί ηγέτες τους. Η αντίσταση, με προθυμία να διακινδυνευτεί και η ίδια η ζωή, στράφηκε κυρίως κατά των κατακτητών και των συνεργατών τους. Αλλά και νέοι στόχοι τους ενέπνεαν: μια ελεύθερη αλλά συγχρόνως και δίκαιη κοινωνία από την οποία θα έλειπαν τα βαρίδια και οι ανισότητες του παρελθόντος.

Χρ. Λούκος, «Η πείνα στην κατοχή. Δημογραφικές και κοινωνικές διαστάσεις», στο Χατζηιωσήφ Χρ. - Παπαστράτης Πρ. (επιμ), *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα*, τ. Γ2. Γ2, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007 (Διασκευή).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ζ

Γ. Ρίτσος, *Ρωμιοσύνη* (απόσπασμα)- Μελοποίηση Μ. Θεοδωράκης

Με τόσα φύλλα σου γνέφει ο ήλιος καλημέρα
με τόσα φλάμπουρα λάμπει, λάμπει ο ουρανός
και τούτοι μέσ' τα σίδερα και κείνοι μεσ' το χώμα.

Σώπα όπου να `ναι θα σημάνουν οι καμπάνες.

Αυτό το χώμα είναι δικό τους και δικό μας.

Κάτω απ' το χώμα μες στα σταυρωμένα χέρια τους
κρατάνε τις καμπάνες το σχοινί,
προσμένουνε την ώρα, προσμένουν να σημάνουν την ανάσταση
τούτο το χώμα είναι δικό τους και δικό μας
δεν μπορεί κανείς να μας το πάρει

Σώπα όπου να `ναι θα σημάνουν οι καμπάνες